

Системні зміни в українському суспільстві першої половини ХХ століття: структура джерельної бази дослідження: монографія. [Упоряд. Надія Миронець, Валентина Піскун]. Ін-т укр. археограф. та джерелознав. ім. М. С. Грушевського НАН України. – К.: «МП Леся», 2015. – 263 с., відомості про авторів, – с. 247, список публікацій авторів [за темою дослідження] – с. 248-262.

Рецензована книга привернула нашу увагу передусім актуальністю теми дослідження й, одночасно, масштабністю поставлених для її вирішення завдань. Однак спочатку необхідно відзначити той факт, що рецензована монографія – це оприлюднений результат роботи колективу науковців відділу джерел із новітньої історії України Інституту української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського Національної академії наук України.

Планова тема відділу, що виконувалася впродовж 2011-2013 років, «Структура джерельної бази дослідження системних змін в українському суспільстві першої половини ХХ століття» й сама по собі передбачала високу фахову кваліфікацію її розробників, які вперше в історіографії, як нам відомо, повинні були зосередити свою увагу на найголовніших та визначальних за змістом різновидових писемних джерельних комплексах, показавши наступним дослідникам інформативний потенціал виявлених та розглянутих ними історичних джерел. Тож потрібно тут сказати, що, на нашу думку, науковий колектив, який ми без остраху можемо назвати науковою школою в галузі новітньої археографії кінця ХХ – початку ХХІ століть, засновницею якої є д. і. н., професор Надія Миронець, цілком відповідально поставився до масштабного наукового завдання і достатньо повно представив науковій громадськості свої розробки окремих складових з названої теми.

Дослідження з проблеми закономірно охоплює такі підрозділи означеної теми: I. Періодична преса, наукова, мемуарна та епістолярна спадщина українських громадсько-політичних та культурних діячів як джерело біобібліографічних та просопографічних досліджень; II. Джерела з історії Української автокефальної православної церкви 1920-1930 рр.; III. Джерела до історії антибільшовицького повстанського руху в Україні в 1919 р.; IV. Джерела з історії нацистського окупаційного режиму і руху опору в Україні; V. Джерела для дослідження біографії видатних діячів національного руху ХХ ст. (тут, мабуть, мається на увазі його перша половина, оскільки дана в заголовку хронологічна межа виходить за рамки означеного у назві терміну). Принагідно звернемо увагу на те, що у «Вступі» не оговорено, що далеко не всі складові джерельної бази системних змін в українському суспільстві науковці охопили у своїх дослідженнях, адже їх значно більше, а в одній темі можна було розглянути тільки структуру окремих писемних джерел. Тут поза увагою залишилися такі джерельні комплекси як друковані історіографічні джерела, іконографічні та речові комплекси й деякі інші, що мали б дати уяву про системні зміни в суспільстві.

Не потрібно тут говорити багато про те, що на означеному історичному рубежі сталася всеохоплююча зміна системи, кардинально змінився державний устрій, країна і суспільство зробили відчайдушний крок – прорив, і на карту було поставлене питання: бути чи не бути Україні самостійною державою з власною Конституцією, правовою системою, армією, атрибутами держави, такими, як державна символіка, грошова система – власна валюта і ще багато чого, що характеризує новий лад країни. Наші слова – то не закид у бік дослідників, які добре виконали свої, означені у підрозділах, теми. Але все ж, на наш погляд, потрібно було сказати: відкриваючи великомасштабну тему з усіма складовими її можливих для вивчення джерел, вони – тільки першопрохідці, які на виразних прикладах досліджених окремих джерельних комплексів показали надзвичайно великий потенціал усіх, потрібних для залучення їх при вивченні саме як структури всієї джерельної бази, так і, що головне, системних змін у суспільстві.

Повертаючись безпосередньо до тексту рецензованої монографії, варто представити читачам її структуру. Книгу складають: вступ, два розділи (11 підрозділів), висновки, відомості про авторів та список публікацій авторів, здійснених за окремими результатами наукового дослідження теми. Відтак, ми маємо чудовий приклад того, як колектив прозвітував про свою трьохрічну наукову роботу, засвідчивши публікаціями з теми її результативність, ввівши для подальшого наукового використання комплекси ретельно розглянутих джерел.

Тут звертаємо увагу на те, що подібний «звіт про роботу» у вигляді книжки ми зустрічаємо вперше. Чи не варто було б керівництву інститутів гуманітарного профілю підтримати іноваційну тенденцію й запровадити в своїх установах традицію оприлюднення наукових досліджень з окремих планових тем відділів (підрозділів) у вигляді монографій? Що до нас, то сумнівів не маємо: в Інституті української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського Національної академії наук України пішли дуже правильним шляхом, і, сподіваємося, іновація ця стане традицією.

Уважно прочитавши рецензовану книгу, вважаємо слушним детальніше зупинитися на представлених у ній текстах. Мабуть, доречно відразу сказати, що їхні автори далеко не новачки у сфері вивчення спецдисциплін, вони знані в країні вчені не тільки своїми публікаціями, а й виступами на численних наукових конференціях різного рівня. Отже, оцінюючи їхню працю, ставимо високу планку.

«Вступ» до монографії написано професором, д. і. н. Валентиною Піскун, яка вводить читача до історії появи книги, ретельно пояснює її концепцію, акцентує увагу на особливостях різних видів досліджених джерел, наголошує на значенні оприлюднення джерел для правильного утвердження історичної пам'яті. І це не випадково, адже в книзі чимало йдеться про мемуари, спогади, щоденники, листування – носіїв унікальної інформації щодо сприйняття людьми сучасного їм світу, про оцінку подій, учасниками чи споглядачами яких вони стали. Отже, вчені мали справи з тими залишками минулого, які відбили сприйняття або несприйняття людьми очевидних фактів історії, що в сумі й склали ту історичну пам'ять.

І науковці відділу – автори монографії – стали зразком фахівців, які належним чином оцінили цей вид джерел і впродовж років передали науковій громадськості кількатомні видання листів та щоденників, які стали справжнім відкриттям, кладезем інформації для вчених, до них із вдячністю не раз звернуться майбутні дослідники. Чого тільки варті вміщені в них просторі коментарі, пояснення незрозумілих фраз, посилання на супутні джерела та дослідження фахівців! Це титанічна, копітка й відповідальна робота.

Отже, аналіз численних джерел, різних за походженням та різновидами, дав можливість авторам вільно орієнтуватися в загальному історичному процесі й поглиблено вивчати на їхній основі кардинальні зміни в житті суспільства, деталізуючи їх новими фактами.

Розділ I монографії – «Системні зміни в українському соціумі та їх відображення в джерелах» – відкриває підрозділ: «Рада» – щоденна українська газета Наддніпрянщини як джерело дослідження українського націєтворення» (с. 12–45) (автор – к. і. н. Інна Старовойтенко). За виважено розміщеною доказовою базою – проаналізованими автором джерелами, значна частина яких вводиться до наукового обігу вперше, відчувається вдумлива робота науковця. І. Старовойтенко ретельно, не пропускаючи деталей, крок за кроком, веде оповідь про складну історію існування газети «Рада», яка, без сумніву, стала визначною складовою українського свідомого соціуму початку ХХ ст. Маючи досвід роботи з історією газети «Громадська думка» (див.: Покажчики, с. 259), автор зуміла правильно підійти до вирішення проблеми, що вивчається. Тепер ми маємо достатньо повну уяву про: 1. «Історію життя» газети; 2. Засновників та видавців; 3. Прагнення наповнити її зміст матеріалами, що давали відповіді на вимоги часу; 4. Складності з виданням через фінансові негаразди; 5. Про атмосферу в редакції в часи підготовки газети; 6. Авторів «Ради»; 7. Часткові та значні розбіжності між тими, хто впливав безпосередньо на змістове спрямування матеріалів та його адресацію та багато що інше. Все це зроблено досконало, доказово, з фаховою

майстерністю, звертаючись повсякчас до джерел задля підтвердження своїх висновків.

Однак, як то не прикро, мусимо зробити закид на адресу вченого: чому серед сторінкових посилань відсутні відсилки до самої газети? Як же без цього ми можемо говорити про неї як історичне джерело? Історія газети, листування її співробітників, видавців, благодійників, читачів – усе це переконливо засвідчує: щоденна газета виконувала своє завдання, була чи не першою в лавах тих, хто боровся за українське націєтворення. Однак відсутність послідовного аналізу самих матеріалів, опублікованих у газеті (як виняток – автор подає їх окремі приклади у тексті при оцінці позицій певних осіб), дещо дивує. Називаються окремі рубрики, але відсутній навіть простий підрахунок тематичних підбірок. Знаємо, дякуючи автору, про тиражі, скрути, про все, що стосується історії видання, але джерельний аналіз різних за жанрами публікацій – відсутній. Тобто, зміст фахово досконалої статті не зовсім відповідає заголовку. Не завадив би тут додаток з переліком статей, хай вибіркоким. Можливо, що він і вирішив би справу, переконав: «Рада» – джерело дослідження українського націєтворення.

Значення епістолярної спадщини відомих осіб української історії неодноразово підкреслювалося останнім часом у публікаціях науковців, особливо вчених – авторів рецензованої монографії. Конкретно означена к. і. н. Іриною Сахно тема підрозділу «Листування Володимира Винниченка як джерело для просопографічних досліджень» (с.46–58) засвідчує, що його автор пішов шляхом поглиблення тематики своєї кандидатської дисертації, віднайшовши нові аспекти підходу до проаналізованого джерела. В структурі тексту виразно проглядають спроби автора дотриматися схеми подачі виняткових рис окремих людей через погляди самого В. Винниченка. Але просопографічні дослідження – то складна річ, тому варто застерегти автора від спрощених висновків, тим більше, що матеріал подано винятково за інформацією одного джерела. Очевидно, автору все ж таки годилося б сказати, що одноосібне сприйняття – то тільки окремі шкідливі до справжнього просопографічного портрета, який, на відміну від мальованого, може з часом змінюватися.

Викликав інтерес рецензентів підрозділ «Документи з історії антибільшовицького повстанського руху в Україні в 1919 р. як джерело до вивчення соціальних перетворень українського суспільства революційної доби» (с.59–70), написаний к. і. н. Михайлом Ковальчуком виключно на архівних матеріалах. Означена тема досі вважається однією з маловивчених серед сторінок відвертого спротиву українського селянства нововведенням більшовицького ладу. Саме досліджені архівні документи дали змогу автору реконструювати перебіг здебільшого трагічних подій, пояснити причини повстанського руху. Автор, посилаючись на конкретну інформацію джерел офіційного походження, хронологічно-послідовно в межах 1919 р. доводить, що селяни повставали через грабунки червоноармійців, жорстокість влади, їх підтримували і пролетарі міст.

Дослідивши документи, М. Ковальчук робить цілком слушні й, на наше переконання, правильні висновки щодо необхідності ретельного й всебічного вивчення процесів, що відбувалися у суспільстві, зокрема й настрої села, яке взялося за зброю, будучи невдоволеним системними змінами, запровадженими через комуністичні доктрини.

Історики не так вже й часто звертаються до документів, створених у середовищі літераторів, використовуючи з них здебільшого тільки інформацію про культурно-інтелектуальне життя. Проте письменники, поети, драматурги – то невід’ємна частина соціуму кожної епохи. Вони – люди з усіма властивими їм почуттями, власними поглядами-переконаннями, здебільшого з високим почуттям людської гідності, всією своєю суттю пов’язані з народом, серед якого зросли й творили.

За приклад використання істориками джерел з «парафії» літературознавства може слугувати підрозділ, написаний к. і. н. Юлією Горбач «Відображення системних змін в українському суспільстві першої половини ХХ ст. в епістолярній спадщині Олександра Олесь» (с. 71–83). Знаний, без перебільшення, всіма, поет і драматург Олександр Олесь (Кандиба) не удостоївся досі належної уваги істориків, хоча його листування з багатьма видатними діячами національного руху України становить

безумовну цінність для тих, хто вивчає палітру сприйняття системних змін в українському суспільстві, особливо в літературному середовищі.

Автор на основі нововіднайдених джерел з фондів Інституту рукопису Національної бібліотеки України ім. В. Вернадського НАН України майстерно вибудовує сюжетну лінію оповіді, що засвідчила: не підтримуючи жодну з політичних партій, існуючих в Україні, О. Олесь завжди і в усьому залишався українцем, щиро радів бодай малому успіхові української справи впродовж всього свого життя як в Україні, так і за кордоном. Через інформацію з листування, зокрема з П. Христюком, стає очевидним повсякчасний інтерес поета до змін в житті України, долі театру, акторів, письменників. Відтак, як то показав автор, епістолярна спадщина О. Олеся навіть у такій незначній кількості (скільки листів вивчено і залучено, автор не вказав) справляє враження досить цікавого історичного джерела про епоху, в якій відбулися соціальні зрушення, що дали можливість поету проявити своє ставлення до подій різного масштабу й значення, зокрема до кардинальних змін в культурно-мистецькому житті України.

Професор Валентина Піскун темою свого дослідження обрала надзвичайно цікаву проблему з обсягу грушевськознавства «Спогади про Михайла Грушевського як свідчення трансформації українського національного в радянське» (с. 84–105). Аналіз одного з найважливіших свідчень епохи – спогадів сучасників – довів переконливо, що особа Грушевського не тільки тісно пов'язана з усіма суспільно важливими подіями його часу, що й відклалося в пам'яті сучасників, але в них зафіксовані й міжособистісні стосунки, політичні дискусії, взаємини тогочасних діячів й особливості побутового життя, прояв рис характеру осіб, з якими довелося співпрацювати на роботі та спілкуватися в приватному житті. Всі, без винятку, згадують у мемуарах надзвичайну працьовитість Грушевського, вміння тримати в пам'яті окремі деталі подій, одночасно не полишаючи роботи вченого-дослідника, який майстерно писав статті на виклики дня, користуючись широко історичними аналогіями.

На особливу вагу в дослідженні В. Піскун заслуговує текстова частина, означена підзаголовком «Михайло Грушевський у протистоянні українського національного й радянського в науці й буттєвості (с. 93–105)». Всебічно обґрунтувавши поняття «українське» та «радянське», їхню сутність, автор послідовно, в межах хронологічних координат терміном у 30 років, доводить, що інформаційна війна радянського з українським проявлялася і тривала постійно, що відбито в офіційних державних документах, пресі, і, що цікаво, зафіксовано у спогадах українських державних діячів. Цей ідеологічний процес тривав з відповідними змінами постійно, маскуючись у шати дбайливих охоронців української культури, позбавляючи на ділі її від цвіту нації, талановитих людей, начебто піклуючись про звільнення народу від «націоналізму». Принизити українське, всіма засобами позбавити його правдивого минулого, про яке писав Грушевський, – ось саме ця мета, якою користувалися більшовики, трутисною слів поливаючи вченого, ганьблячи його ім'я, повсякчас «викриваючи» таємні його цілі як провідника всеукраїнського супротиву.

Спогади різних людей про М. С. Грушевського, писані після перемог, здобутків і поразок часу Української революції та врешті захоплення влади більшовиками, рясніють, як підкреслює у висновках автор, прямою фіксацією фактів тих структурних змін, що відбувалися в українському суспільстві.

«Джерелознавче значення «Щоденників» Євгена Чикаленка (1919–1929 роки) для відтворення суспільних настроїв української еміграції» – назва підрозділу колективної монографії, написаної к. і. н. Інною Старовойтенко. Вона напрочуд серйозна і працьовита дослідниця як засвідчує список її праць. Упродовж роботи над даною темою публікувала свої дослідження у 2-х колективних монографіях, упорядкувала, написала вступ і зробила коментарі до виданого в 2011 р. «Щоденника» Євгена Чикаленка (1919–1920) обсягом 719 с. Нею з колегами видано систематичний покажчик щоденної газети 1905–1909 років «Громадська думка», оприлюднено 20 наукових розробок з теми дослідження в наукових журналах та збірниках (с. 258–260).

Тривала дослідницько-пошукова праця над рукописами щоденників (зберігаються

в Музеї-архіві ім. Д. Антоновича Української вільної академії наук у США) спонукала автора взятися за підготовку до видання 8-ми повноцінних книжок, що охоплюють різні хронологічні відрізки часу та вирізняються численними особливостями.

Інформаційний простір щоденників, що є сукупним джерелом трьох видів (авторські тексти, масив листування, матеріали періодики), робить висновок І. Старовойтенко, виконують рівновелику місію при вивченні актуальної проблеми вітчизняної історії, коли різні політичні сили намагалися, продовжуючи українську справу, «модельовати українське майбутнє у незалежній державницькій перспективі» (с. 152).

Не станемо тут переказувати зміст підрозділу, бо то безнадійна справа зробити «комікс з роману». Відсилаємо допитливих дослідників відповідно до тексту підрозділу, в якому, крім всебічного розкриття оголошеної теми, писаної на базі вірогідного джерела, читачі знайдуть корисні висновки з проблеми дослідження мемуарів та включеного в спогади епістолярію (близько 600 листів), майстерність при віднайденні безпосередньо в джерелах просопографічних рис окремих осіб.

Висновки з дослідження, зроблені автором, вагомі й, безперечно, викликають інтерес тим, що стосуються показу текстових особливостей «Щоденика». Матеріали його засвідчують про те, що Є. Х. Чикаленко, незважаючи на зміни обставин, розчарування, залишився в еміграції державником, вірив у відродження в Україні незалежності (допускаючи її 50-річну перспективу).

Досліджуючи серед численних невирішених питань з обсягу історії еміграції та її джерел відображення в епістолярних джерелах 1919–1920-х років поглядів українських емігрантів-соціалістів на системні зміни в українському суспільстві, д. і. н., професор Надія Миронець так і озаглавила написаний нею підрозділ (с. 154–171). У ньому на основі листів В. Винниченка, М. Грушевського, М. Шаповала та ін. висвітлено їхні погляди на ті системні зміни, які вже відбулися в українському суспільстві під владою більшовиків, і на ті, що самі вони мали на меті здійснити в майбутньому, показана еволюція їхніх поглядів у залежності від політики партії більшовиків на тому чи іншому етапі, від міжнародної ситуації та інших чинників. Особлива увага приділена відображеній у листуванні дискусії лідерів різних груп українських емігрантів-соціалістів щодо об'єднання зусиль для створення єдиного центру (на різних етапах пропонувалися інші його назви), що так і не був створений. Автор наголошує на важливості досліджуваного джерела для вивчення «поворотівських» настроїв, що посилювалися в емігрантських колах у зв'язку з проголошенням більшовиками політики «коренізації», та багатьох інших проблем життя української еміграції і слушно зауважує, що глибшому їхньому дослідженню сприяла б публікація усього комплексу листування В. Винниченка з М. Шаповалом, М. Грушевським та Ю. Тищенком, який, додамо від себе, частково уже оприлюднений автором.

У підрозділі авторства к. і. н. Юрія Черченка «Листування Євгена Коновальця про життя українських громад у країнах Європи та Америки (1920-ті – 1930-ті рр.)» (с. 172–197), написаному на матеріалах фонду Євгена Коновальця в архіві ОУН у Києві, зосереджена увага на інформаційному потенціалі листування керманіча ОУН з Андрієм Мельником, з українськими діячами Канади і США, зокрема з головою заснованого в Канаді Українського визвольного фонду Іваном Гуляєм, та іншими, і робиться правильний, на наш погляд, висновок, що листування Євгена Коновальця є важливим джерелом не тільки з історії українського національно-визвольного руху, українського націоналізму, української військової історії, але також з історії української еміграції, громадсько-політичного життя українців у країнах Європи та Америки (с. 184).

Завершує перший розділ написаний к. і. н. Володимиром Ковальчуком підрозділ: «Аналіз міжнародних подій та «конструювання» альтернативи радянському ладові в листуванні членів ОУН(б) і УПА» (с. 186–198). За проблематикою він багато в чому співпадає з попередньо згаданими дослідженнями, де йдеться про приватні листи, аналіз інформації яких слугує для з'ясування певних подій, оцінки змін, що сталися на політичній карті світу. Проте, для свого дослідження автор обрав такий різновид спілкування, як листування ділове, що значною мірою відрізняється від приватно-особового.

Автор вибірково розглянув листи оунівських лідерів і достатньо показово змалював картину стосовно проблеми, як за умов закінчення у травні 1945 р. війни розпочався в їхньому середовищі процес «конструювання» альтернатив радянському ладові. Так як всі сходилися на тому, що протистояння потрібно продовжувати, то знані провідники почали робити ставку на можливу третю світову війну. «Обережну віру» щодо цього мав провідник ОУН(б) та командир УПА Роман Шухевич, бо, на його переконання, конфлікти – то дипломатична «гра, ... що може тривати зовсім коротко, а може затягнутись і на довгий час» (липень 1946-го р., з листа Р. Шухевича, виявленого автором в ГДА СБ України, с. 187). До числа скептиків такого прогнозування відносився Яків Бусол. А «опозиційний» щодо Проводу ОУН(б) на ПЗУЗ Степан Янишевський взагалі сподівався на формування Федеративної Європи й входження туди визволеної з-під більшовизму України (с. 188).

Як свідчить автор, аналізуючи вперше інформацію щодо планів Центрального проводу ОУН(б) на всіх етнічних українських землях, провідники організації все ж сподівалися на конфлікт між СРСР і західними країнами. План «Оса» (1945 чи 1947 р.) дуже утаємничений, докладно засвідчив про наміри бандерівців протистояти «совітам». Його продовження – план «Мурашка» – в деталях подає навіть рекомендації низовим організаціям (с. 193). Зрозуміло, що прекрасні їхні наміри були радше прожектами.

Відчайдушність, з якою боролися повстанці, вражає. Не могла навіть стотисячна армія протистояти армії з мільйонів. Але бажання мільйонів жити у незалежній, самостійній, демократичній державі – це воля народу. І поки існує український народ – то волю його не здолати. Про це свідчить протистояння в минулому, як то підтвердив своїм дослідженням автор, а сьогодення дало підтвердження практикою.

Розділ II монографії, що присвячено прикладам з історії церковно-релігійного життя в Україні, містить два підрозділи.

Перший з них – «Джерела з історії Української автокефальної православної церкви у 1920 – 1930 роках» (с.198–224) належить перу к. і. н. Ірини Преловської, що стала відомою дослідницею через численні свої розробки питань, пов'язаних з вивченням частини джерел з історії окремих розгалужень християнського віросповідання в Україні.

УАПЦ ліквідовано в ході підготовки процесу над «Спілкою визволення України» і у зв'язку зі створенням Української православної церкви (1930–1939). Історик цілком доречно пояснює й перелічує основні причини, що уможливили розправу: масштабні репресії в УРСР, що суттєво змінили соціальну структуру суспільства, поява нових прошарків суспільства та професій й, відповідно, зникнення цілого напрямку діяльності, що за попередньої доби вважався почесним і необхідним для життєдіяльності суспільства.

Автор чітко окреслює комплекси всіх типів і видів джерел, потрібних для вивчення, від походження до їхньої репрезентативності. Джерелознавці обов'язково звернуть увагу на запропоновану автором класифікацію джерел за темою дослідження, оскільки вона дещо різниться від поданої професором В. І. Ульяновським стосовно джерел православної Церкви в Україні доби середньовіччя (с. 203, див. посилання 4).

Не можемо не сказати кілька схвальних слів на адресу автора, яка, при аналізі різновидів джерел, не поскупилася на посилання щодо місць їхнього знаходження, намагаючись оприлюднити для можливих наступників адреси їхнього перебування (с. 205–208; 212–215; 217–221; у посиланнях с. 210–211 у тексті статті). Подібна скрупульозність, ретельність при аналізі не тільки великих кількісно комплексів, а й носіїв не такої вже й значної за фактами інформації, – то риса досвідченого джерелознавця, здатного бачити приховану інформацію, залучаючи джерела, що ними опікуються винятково кілька СІД (некрополістика, іконографія). Чомусь тільки при огляді джерел церковного походження обійдено використання таких термінів СІД як гомілетика та патристика. Вони вивчають авторські тексти «батьків церкви», промови з амвону.

Та внесок автора до теми дослідження вимірюється саме залученням уперше

віднайдені носіїв історичної інформації, фактів, відомостей про події. Такі дослідження, як рецензоване, обов'язково треба вивчати початкуючим ученим з обсягу спеціальних історичних дисциплін.

Своє бачення структури джерельної бази та її особливостей у відображенні системних змін в українському суспільстві подала к. і. н. Тетяна Себта, виконуючи тему на прикладі історії Києво-Печерської лаври з періоду Другої світової війни (с. 225–242). Тобто, йдеться про співвідношення: зміни в суспільстві – зміни в історії церкви. Автор зуміла окреслити і виділити із загальних проблем вивчення особливостей війни свій оригінальний аспект: джерела історії однієї з провідних конфесій, яку представляла її лавра.

Представницький комплекс з джерелами різного походження являє собою перелік 20-ти фондоутворювачів (с. 230–232), матеріали яких склали предмет дослідження. Відзначимо репрезентативність джерельної бази, хоча й тут можна було послуговатися ще валянсіями (листівками), плакатами, добірка яких є в НБУ ім. В. Вернадського НАН України (фонд збереження у відділі рідкісних видань).

Задоволення рецензентів викликав сюжет «Археографічні особливості джерельної бази» (с. 236–238), текст якого засвідчив фахову обізнаність автора. Висновки зроблено відповідно до викладеного матеріалу. А от чи системні зміни, що відбувалися в Україні в означені роки, майже повністю відобразилися в історії Києво-Печерської Лаври, беремо під сумнів.

Висновки, подані в кінці книги керівником теми професором Н. Миронець (с. 243–246), уповні відповідають завданню – показати, як співробітники виконали поставлене завдання дослідження значної кількості джерел різних видів, довели їхню важливу інформаційну цінність для вивчення системних змін в українському суспільстві першої половини ХХ століття. Вона зуміла, концентруючи думку, представити головні компоненти досліджених джерел, використані матеріали, і підкреслила їхні видові особливості, що справляють вплив на оцінку подій і фактів, хоча можна було б виділити тут місце для розкриття археографічних особливостей всієї джерельної бази.

Те, що виявлені, опрацьовані й опубліковані науковцями документи, підготовлена ними монографія сприятимуть подоланню чисельних хибних історичних стереотипів, дозволить сучасній історичній науці повніше реконструювати картину драматичних сторінок новітньої історії України, заслугоує на беззаперечне схвалення. Але колектив авторів тільки-но зробив вагомий прорив щодо вивчення масивів джерельних комплексів, тема дослідження залишається відкритою й матиме обов'язково продовження. Тому хотілося б знати, хоча б схематично, бачення вченими перспектив дослідження цієї проблеми в подальшому.

Нам щиро шкода, що, високо оцінюючи фундаментальне, багатоаспектне дослідження колективу відділу джерел з новітньої історії України Інституту української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського Національної академії наук України, що стало значним внеском до вітчизняної історіографії, зокрема до з'ясування важливих питань джерелознавства, маємо висловити певні зауваження і побажання.

Бажано було б, щоб, висловлюючи певну позицію, яка ще не є загальноприйнятою, автори давали своє обґрунтування, як, наприклад, у випадку визначення хронологічних рамок Української революції (1917 – 1923 рр.) професором В. Піскун (с. 93).

У роботі зустрічаються різночитання у написанні назви міста: то Подебради, то Подебради. Окремі місця у статтях погано відредаговані (бо настав час «сам у себе редактор і коректор»).

Збитий колонцифр і його невідповідність обліку сторінок у тексті та змісті книги – це прикра неуважність, що сталася при виданні тексту, яка певною мірою дратує, коли дослідники-читачі хочуть звернутися до окремого підрозділу й змушені самі шукати його початок і кінець (це сталося після поданого підрозділу авторства І. Старовойтенко: с. 107 у змісті, с. 106 – у тексті).

Ще одне, про що потрібно говорити, бо це стосується багатьох сучасних наукових видань, – передача у посиланнях даних про архіви, статті, монографії, до яких

звернулися автори. То не тільки неухважність – відсутність часом вказівок на роки видання, але й невідповідність вимогам до цього компоненту інформації у наукових працях, що їх тепер містять затверджені ВАК України настанови.

Шановним колегам варто розмножити на комп'ютері ті ВАКівські вимоги до оформлення посилань і просто кожному користуватися ними, і тоді б не трапилися прикрі описки на кшталт пропуску навіть приналежності власного Інституту до системи НАН України (с. 255), відсутності в бібліографічних описах книг та статей інформації щодо іконографічних джерел, додатків, коментарів тощо.

Реалізацію чудового задуму – подачу бібліографічних відомостей щодо роботи окремих і всіх разом науковців (авторів монографії) (с. 248–262) – слід всіляко вітати. Та тільки тут, на жаль, простежується відсутність культури виконання. В одних випадках у «Списку публікацій авторів» після прізвища, яке слугує за заголовок, воно повторюється при переліку праць, в інших – просто подаються назви праць і вихідні дані. У окремих випадках обсяги видань подані в умовних друкованих аркушах, замість видавничих. Зазвичай тільки рукописи подаються через їхній умовний друкований обсяг при вказівці на кількість аркушів.

Однак ці та деякі інші недоречності не впливають на загальну високу оцінку рецензованої колективної монографії.

**Марія ДМИТРІЄНКО,
Ярослава ІЩЕНКО**

